

STEPHAN DE JONG

Een kleine geschiedenis van het wonder

SKAN DALON
CONTEMPORARY POSTERS

Inhoud

Eerst even dit	7
I Van de antieke oudheid tot het vroege christendom	11
1 Wonderen in de antieke, vroegjoodse en vroegchristelijke wereld	11
2 Lucianus van Samosata	22
II Het laat-antieke christendom en de middeleeuwen	33
3 Wonderen tijdens het vroege monnikendom en de middeleeuwen	33
4 Augustinus	45
5 Thomas van Aquino	59
III De zestiende tot de negentiende eeuw	65
6 Wonderen in de vroegmoderne tijd	65
7 Veranderend wereldbeeld	79
8 David Hume	86
9 Hermann Samuel Reimarus	100
10 Joseph Butler	105
11 Immanuel Kant	110
12 Søren Kierkegaard	114
13 David Friedrich Strauss	119
IV Van de twintigste eeuw tot nu	125
14 Wonderen in de moderne tijd	125
15 Het autonome natuurwetenschappelijke wereldbeeld	136
16 Rudolf Bultmann	141
17 Eugen Drewermann	155
18 Carel ter Linden	159
19 Richard Swinburne	164
20 Arthur Peacocke	173
21 Taede Smedes	177
22 Angela Roothaan	180
v Over wonderen en hun nut	185
23 Wat is nu eigenlijk een wonder?	185
24 Waar wonderen goed voor zijn	187
Ten slotte nog dit	193

Eerst even dit

In wat voor wonderen geloofden mensen door de eeuwen heen? En hoe dachten denkers over die wonderen? Over deze vragen gaat dit boek.

In het Nederlandse taalgebied is er nooit een omvattend overzicht van de geschiedenis van het wonder verschenen. Enkele Engelstalige overzichten zijn er wel. Ze zijn geschreven met een apologetisch doel: de verdediging van de echtheid van wonderen. Daar streef ik in dit boek niet naar. Mijn doel is een historische schets van het wonder als fenomeen en het denken erover.

Wonderen zijn wonderlijke dingen. Ongrijpbaar. We zullen zien hoeveel theorieën erover bedacht zijn. Maar uit elke theorie fladderen ze weg. Zelfs een eenvoudige definitie van het wonder blijkt niet zomaar te geven. Ik hanteer een globale definitie van het wonder: een bijzondere gebeurtenis veroorzaakt door een goddelijke of ondoorgrondelijke oorzaak. In het vervolg zullen we zien dat elke auteur een eigen toespitsing geeft. In paragraaf 23 kom ik op deze kwestie terug.

Ik bespreek voornamelijk de westerse cultuurgeschiedenis en haar wonderverhalen, en de filosofen en theologen die bepalend waren voor de ontwikkeling van het *denken* over wonderen. Daarom laat ik de publicaties van bijvoorbeeld esoterische en fundamentalistische auteurs, waar de focus veel meer ligt op *geloven*,

buiten beschouwing. Overigens, de vraag of wonderen mogelijk zijn of niet, komt wel aan de orde, maar beantwoord ik niet.

Het boek behandelt in de eerste vier hoofdstukken vier grote tijdvakken, die samen de antieke oudheid en onze eigen tijd omspannen. Ieder hoofdstuk begint met een korte historische schets van de wonderverhalen in de betreffende periode. Het vertellen van de verhalen zelf is daar een belangrijk onderdeel van. Vervolgens komen de denkers over wonderen uit die tijd aan bod. In elk hoofdstuk licht ik de voor de betreffende periode meest kenmerkende filosoof of theoloog extra uit. Het gaat om Lucianus van Samosata, Augustinus, David Hume en Rudolf Bultmann. Aan hen wordt de meeste aandacht gegeven, de auteurs die in hun voetsporen gingen komen daarna aan bod. Dat zijn zowel schrijvers die wondergeloof bekritiseerden als auteurs die het verdedigden.

De vier periodes rond ik af door kort te bespreken wat wonderen nu eigenlijk zijn en waar ze goed voor zijn (hoofdstuk v). In een epiloog bied ik enige persoonlijke bespiegelingen.

Tot slot nog een paar opmerkingen. Wat betreft de tijdvakken: ik plaats Augustinus bij de middeleeuwen, hoewel hij volgens de gangbare indeling in historische tijdvakken thuishoort bij de laat-antieke periode. Zijn visie was echter zo bepalend voor de hele middeleeuwse wondertheologie, dat ik het logisch vond hem bij deze periode te bespreken. Overigens, het strikt volgen van de gangbare historische indeling doet geen recht aan de overgangperiodes. De geschiedenis is ook te complex om in een paar tijdvakken te kunnen vatten.

De visie van de gekozen denkers geef ik zoveel mogelijk weer door middel van hun eigen teksten. De ver-

talingen van de opgenomen citaten zijn van eigen hand, tenzij anders aangegeven.

Dit boek heeft een verhalend karakter, is gedegen en zorgvuldig, maar heeft niet wetenschappelijkheid als belangrijkste doel. Ook pretendeer ik geen volledig overzicht te bieden van de geschiedenis van het wonder. Het materiaal is daarvoor te omvattend, is soms nog niet ontsloten of in de vergetelheid geraakt. Dit boek schetst de voornaamste lijnen. Een kléine geschiedenis dus.

Mijn grote dank gaat uit naar Tewin van den Bergh van uitgeverij Skandalon voor zijn deskundige en betrokken begeleiding bij de totstandkoming van dit boek.

I

Van de antieke oudheid tot het vroege christendom

1 | Wonderen in de antieke, vroegjoodse en vroegchristelijke wereld

Gered van schipbreuk

Een oude Griekse sage vertelt over de zeereis van Jason en de Argonauten. Er stak een zware storm op. Deze hield aan en iedereen verloor de hoop op redding. Behalve Orpheus, hij wist wat hij moest doen. Orpheus bad tot de goden van het Griekse eiland Samothraki om redding. Onmiddellijk ging de wind liggen en twee sterren verschenen boven de hoofden van twee van de Argonauten. Ieder op het schip verbaasde zich over dit wonderlijke verschijnsel. Ze konden niet anders concluderen dan dat ze door de voorzienigheid van de goden waren gered. Daarom, zo eindigt de sage, richten zeelui in nood hun gebeden tot de goden van Samothraki.¹

1 W. Cotter, *Miracles in Greco-Roman Antiquity, A Sourcebook*, London, New York, 1999, p. 135.

Wereld vol wonderen

Wie vertelde ooit het eerste wonderverhaal? Hoe oud zijn die verhalen eigenlijk? Vermoedelijk oeroud. Wie schreef ze het eerst op? In de oudste teksten uit de antieke wereld worden al wonderen beschreven. De goden en godinnen waren voor het besef van de mensen van toen dichtbij en actief. De godenwereld maakte deel uit van de bekende, dagelijkse wereld. Maar deze steeg er tegelijk bovenuit. De goden waren goddelijk genoeg om macht te hebben over gebeurtenissen in die wereld.

Over wat voor wonderen werd er verteld in de antieke oudheid? Het kon van alles zijn. Vliegen, over het water lopen, een verloren voorwerp terugvinden, op twee plaatsen tegelijk zijn, een vijandig leger met ziekte treffen, bovenmenselijke kracht van een held, vervloeking, genezingen. Vooral dat laatste. Wonderen betreffen vooral genezingen. Een aantal goden was daarin gespecialiseerd. Hercules bijvoorbeeld. Hij, eens mens maar later verheven tot god, had nooit het lijden van mensen vergeten. Hij was barmhartig, geloofde men, voor wie zijn hulp inriep. Hetzelfde gold voor de godin Isis. Zij werd beschouwd als een liefhebbende moeder voor haar aanhangers, arm of rijk. Er was nog zo'n populaire genezer-god, Asklepios. Hem komen we zo nog tegen. Overigens, over deze drie goden, Hercules, Isis en Asklepios, deden naast genezingsverhalen ook verhalen van dodenopwekkingen de ronde.²

De wonderlijke genezingen hebben hun sporen nagelaten. Ze zijn nog altijd zichtbaar en leesbaar. Op de overblijfselen van oude tempelmuren staan talloze inscripties met dankbare reacties. Met deze 'votiefteksten' of gelofte-teksten losten de aanbidders hun toezegging in na gene-

2 W. Cotter, *Miracles in Greco-Roman Antiquity*, pp. 11-12.

zing te hebben gevonden. De inscripties zijn een eerbetoon aan de godheid om haar weldaden. De goden werden geacht iets te doen voor mensen, zeker als die laatsten een offer hadden gebracht of de gelofte hadden gedaan dat te doen. Het idee was: *Do ut des*, 'ik geef opdat jij geeft'. Een wonder werd vooral begrepen als een tegenprestatie van de goden; een kwestie van wederkerigheid dus.³

Genezing kon plaatsvinden door middel van wonderen maar ook medisch ingrijpen. Geneeskunde en goddelijke hulp sloten elkaar niet uit. In de tempel van Asklepios op het Griekse eiland Kos bijvoorbeeld zijn medische instrumenten gevonden. Daar werden ook artsen opgeleid. Sommigen zagen artsen als instrumenten van de godheid. Het joodse apocriefe bijbelboek Sirach uit de tweede eeuw v.Chr. reflecteert deze opvatting. Er staat te lezen: 'Eer een arts, want je hebt hem nodig, ook hij is door de Heer geschapen.'⁴ Er leefde destijds echter ook de nodige argwaan ten aanzien van artsen. Niet zo vreemd, als je bedenkt dat het medische kunnen van toen nogal beperkt was.

Wonderen ten behoeve van de natie

Wonderen dienden in de Grieks-Romeinse wereld niet alleen het individuele welzijn. Ze hadden ook een ideologische functie. Er worden twee prominente types onderscheiden: goddelijke wonderen ten behoeve van een nationale agenda en ten behoeve van religieuze propaganda.⁵ In een voorbeeld van de eerste categorie heeft de god Pan de hoofdrol. Herodotus vertelt hoe Phillipides op weg

3 R. Garland, 'Miracles in the Greek and Roman World', in: G.H. Twelftree (ed.), *The Cambridge Companion to Miracles*, Cambridge, 2011, p. 77.

4 Sirach 38,1.

5 Garland, 'Miracles in the Greek and Roman World', p. 79.